

Хоменко І. А.,
д-р наук із соц. комунік.

УДК 007: 304: 001: 3: 070.448: 621.396.7

Методологія медійних досліджень у часи системної кризи суспільства

Статтю присвячено прийомам і методам журналістичнознавчих досліджень під час воєн, суспільних криз та політичних конфліктів. Розглянуто засоби встановлення наукової істини в умовах системної дезінформації суспільства, детермінованих зовнішньою медійною агресією і внутрішнім протистоянням владних та бізнесових структур. Запропоновано синтез традиційних і нових методів дослідження медіа, який дає можливість відділити добросовісну журналістику від прихованої пропаганди.

Ключові слова: журналістика, медіа, дезінформація, моніторинг, польові дослідження.

Мета дослідження – визначити межі достовірності результатів наукових робіт, здійснених за допомогою сучасних журналістичнознавчих методів, і запропонувати додаткові методи дослідження, які відповідали б специфіці соціальних комунікацій кризової доби.

Завдання: проаналізувати методологію сучасного журналістичнознавства в контексті суспільних змін останніх часів; визначити обставини, які унеможливають верифікацію та науково коректну інтерпретацію даних, здобутих традиційними методами; запропонувати вдосконалену методологію, сформовану з урахуванням досвіду суміжних галузей знань (екології, соціології), а також прийомів створення доказової бази, напрацьованих практичною журналістикою.

Об'єкт – методологія сучасного журналістичнознавства.

Предмет – форми і методи журналістичнознавчих досліджень в умовах девіацій соціальнокомунікаційного простору, зумовлених зовнішньою інформаційною агресією, війною, кризою, політичним протистоянням держав.

Методологія дослідження, результати якого викладено у розвідці, передбачає ієрархічну організацію різних операційних прийомів пізнання, тобто ґрунтується на системному підході (Л. Берталанфі [1], М. Джаксон [2], Н. Вінер [3; 4] та ін.), що дістав подальшого розвитку у працях українських науковців (А. Малюта [5; 6], В. Різун, Т. Скотникова [7] та ін.). Ми використовуємо також інші здобутки київської школи соціальнокомунікаційних досліджень (зокрема працю Ю. Ярмиша, присвячену літературі як джерелу інформації [8]). Відомості про специфіку природничого підходу до моніторингових досліджень взято з фундаментальної праці Ю. Одума «Екологія» [9]. Новим порівняно з описаними підходами є запропонований нами міждисциплінарний методологічний підхід до журналі-

стичнознавства, що передбачає багаторівневу верифікацію фактів з використанням прийомів польових досліджень.

Зміна методологічних пріоритетів українського журналістичнознавства (з філологічних на міждисциплінарні соціальнокомунікаційні) розкрила перед дослідниками медіа нові перспективи і водночас зумовила неготовність галузі до оперативної реакції на виклики часу. Ця теза лише здається парадоксальною. Насправді подібне твердження закономірне не тільки для теорії журналістики. Фактично війна і криза захопили українську медійну науку у період «переозброєння», тобто адаптації до своїх специфічних потреб, прийомів і методів пізнання, добре відомих соціологам, психологам, фахівцям із соціальної кібернетики та системним аналітикам, але маловживаних у редакційній практиці, далеких від технологій фахової репортерської підготовки. Журналістичнознавцям довелося працювати за новими правилами, застосовувати засоби формалізації дослідження, що зближували гуманітарні і точні науки. Сталося щось подібне до перших спроб використати системні кількісні методи у метеорології, коли збільшення кількості даних обчислень і ускладнення алгоритмів призвели до створення феномена комунікаційного «білого шуму», тобто поглинання суті досліджуваних процесів обробкою масивів другорядних даних і як наслідок – до зменшення достовірності прогнозів (див. Л. Берталанфі [1], М. Джаксон [2]). Там, де синоптик «старої школи» пропонував приблизну, але в цілому правильну прогностичну інтерпретацію даних, зібраних унаслідок використання якісних методів спостереження, системний аналітик одержував математичну модель, цікаву з погляду теоретика, але принципово непридатну для розуміння погодних феноменів. Адже ані суперкомп'ютерів, ані математичного апарату для коректного

обчислення й описання гіперкомплексних динамічних систем у часи Л. фон Берталанфі не існувало. Аналогія з журналістикознавством тут пряма. Журналістикознавці, вихованому на лекціях М. Хмелюка і теоретичних концепціях Ю. Ярмиша (йдеться про принципи використання художньої літератури як джерела фактичної інформації [8]), нескладно було помітити конвергентність процесів, які відбувалися в Україні напередодні Євромайдану, та процесів, описаних у публіцистиці Е. Хемінгуея часів створення його «П'ятої колони» (тобто у політично подібний до українських реалій період). Однак, спроба виявити цю конвергентність методами контент-аналізу медіа часів Януковича не була б результативною. І справа тут не в коректності методу і не в компетентності дослідника, а в принциповій ситуативній придатності методології, її відповідності досліджуваному предмету. Адже контрольоване олігархами соціальнокомунікаційне середовище ніяк не реагувало на зростання соціальної напруги і на очевидну антиукраїнську спрямованість інтересів владних еліт. Моніторинг ЗМК напередодні Євромайдану виявив би відсутність даних про ймовірні суспільні протести не тому, що соціальної напруги бракувало, а тому, що сигнали про неї не проходили крізь комунікаційні фільтри: преса на відповідні факти не реагувала.

Конфлікт предмета і методу дослідження як причина девіації процесу пізнання стає наочним, якщо порівняти розбіжності у висновках однієї і тієї самої дослідницької команди, що вивчала певний процес різними методами.

Думка, що саме штучно інспірований конфлікт між прихильниками євроінтеграції та антиглобалістами, спроектований на суперечності між Сходом і Заходом України, буде використаний як привід для іноземного вторгнення в Україну, неодноразово висловлювалася В. Фоменком та автором цієї статті у передачах, що виходили в ефір Першого каналу НРКУ впродовж 2002–2010 рр. [10; 11]. Підставою для таких припущень стали дані, здобуті авторами в процесі серії журналістських розслідувань і екстрапольовані на ймовірне майбутнє. Водночас, аналіз близько тисячі примірників періодичних видань (тематичний спектр – соціальне і політичне життя, період охоплення – 2012–2013 рр.), здійснений В. Фоменком та автором ретроспективно, вже після Євромайдану, виявив відсутність даних, що свідчили б про ознаки подібних процесів, та твердження, що в сучасній Україні суспільні протести неможливі, що «...Україна не спалахне, як Туреччина» [12], що рівень толерантності українців до соціальної несправедливості надто

високий, а консолідація суспільства відсутня. З погляду дослідника періодичної преси 2012–2013 рр., передумови Євромайдану, спалаху сепаратизму на Півдні та Сході, війни проти України комунікаційно опинилися у стані «семіотичного нуля», тобто важливого явища, яке існує на фізичному рівні, але не існує на знаковому, не описується і не називається, стає об'єктом брехні через замовчування.

Отже, дослідницька компетентність за певних обставин не є запорукою наукового успіху. Якби В. Фоменко і автор цієї розвідки обмежилися методами ретроспективного аналізу медійного контенту (операційно добре обґрунтованими та репрезентативними) і зignorували дані польових досліджень, здійснених методами журналістського розслідування, вони одержали б результат, аргументований у межах можливостей методу. Інакше кажучи, недостовірний.

Існує ще одна причина, чому напередодні доленосних для країни подій медійна наука не спромоглася, спираючись на дані ретроспективного аналізу, створити достовірні прогностичні моделі перебігу суспільних подій.

Уперше в історії Україна опинилася в умовах жорсткого багаторівневого протистояння іноземним секретним службам, які не просто інфільтрувалися в усі суспільні інституції, а й частково підкорили їх собі.

За таких умов рівень критичності і теоретика, і практика журналістики має значно підвищитися. Будь-яка інформація, незалежно від джерела її походження, може виявитися хибною. Неправда може бути присутньою у повідомленні як на рівні тексту, так і на рівні контексту. Твір може вміщувати приховані елементи, введені навмисно, з урахуванням складу думок тих, хто читає «між рядків», та професійних аналітиків контенту. Адже методики аналізу відкритих джерел (і, відповідно, технології протидії таким методикам та маніпуляції джерелами масового доступу) добре відпрацьовані спецслужбами.

Фахівці медіагалузі знають, що тому, хто перебуває всередині професійно спланованої операції спецслужб, але не причетний до її планування й оперативного супроводження, складно зрозуміти, що розгортається спецоперація.

Цей практичний висновок легко пояснити теоретичними положеннями системного аналізу. Докладне формалізоване обґрунтування загальних принципів, на яких він ґрунтується, вміщено у монографіях академіка А. Малюти [5; 6]. Розглянемо проекцію цих наукових положень на конкретну ситуацію, свідками якої стали українські журналісти і дослідники медіа наприкінці 2013 і в 2014 рр.

Будь-яку спеціальну операцію, вписану у контекст масового соціального протесту, але спрямовану на підриг і знищення революційних тенденцій у суспільстві, можна тлумачити як гіперкомплексну динамічну систему, що складається з елементів різного рівня системної ієрархії. Властивості її пояснюються не тільки особливостями окремих складників, але й характером зв'язків між ними. Отже, перебуваючи у середині системи як елемент (свідок, заготований учасник окремих акцій, репортера) і не сприймаючи її у всій повноті зовні, на підставі знань про мету, завдання, ресурсну базу, неможливо зрозуміти події як цілісність.

У кібернетиці існує поняття «чорної скриньки», тобто системи, принцип дії якої закритий для спостерігача, невідомий. На нашу думку автора, ситуацію, коли спостерігач сам є складником нерозпізнаної системи, наочно пояснює порівняння з клубком. Знаходячись у середині клубка, можна відчутти його рух, але неможливо встановити, скільки витків на нього намотано, хто і з якою метою ним грається та що знаходиться на кінці нитки.

Але, як зазначалося, не більш ефективними виявляються зазвичай і методи зовнішнього охоплення подій (наукового осмислення), якщо вони ґрунтуються на моніторингах преси, ретроспективному аналізі та прогностичних екстраполяціях. Це неодноразово було відзначено у профільних дослідженнях Інституту журналістики. Наприклад, про обмежену результативність контент-аналізу писали В. Різун та Т. Скотникова [7]. Метод добре працює в обставинах однорідності повторюваних подій і значно гірше – в момент переходу кількісних змін у нову якість (тобто у ситуаціях, які на математичних графіках зображуються як точка перегину) або в умовах неочевидності причинно-наслідкових зв'язків.

Не можна стверджувати, що ситуація, коли нібито відкриті для дослідника медійні процеси виявляються складниками прихованої за-секреченої діяльності, є непрозорою тільки для української науки. Для іноземних фахівців, чия наукова методологія формувалася в умовах «відкритого суспільства», українські реалії, схожі багато у чому на рівняння з багатьма невідомими, так само є загадкою. Багатоходові оперативні комбінації не вкладаються у логіку лінійного осмислення. Статистичні узагальнення не віддзеркалюють суть явища, оскільки охоплюють лише очевидні елементи системної ієрархії, до якої належать, і не враховують характер їх зв'язків з елементами неочевидними. Виразним прикладом обмеженої

функціональності ретроспективного аналізу медіа на рівні зовнішніх проявів комунікаційної діяльності є виступ професора Юргена Грімма (Австрія) «Чи здатна сатира зупинити популізм? (За результатами дослідження впливу гумору в ЗМЖ на прихильників правих поглядів)» на XX міжнародній конференції «Мова, суспільство, журналістика» з питань мовної політики (Київ, 2014) [13]. Проаналізувавши засоби протидії радикальній правій ідеології у світі, він дійшов висновку, що ефективним знаряддям боротьби з нею є гумор, сатира, сміх. Де-факто це означало рекомендацію протидії ідеологемам «руського мира» за допомогою гумору. Подібний метод важко заперечувати: політична сатира завжди використовувалася у часи війни як інформаційна зброя. Щоправда, наявність великої кількості анекдотів про Гітлера ніяк не завадила аншлюсу, так само, як не сприяли перемозі Німеччини у Першій світовій війні німецькі карикатури на війська Антанти. Але, відкинувши екскурси в історію й оцінивши українські реалії в контексті названої наукової доповіді, варто запитати: чи спрацює подібний метод спротиву не проти ідеології, а проти агентурної «легенди», сукупності довільно обраних ідеологічних рис, які мають суто утилітарний характер: зробити неочевидною справжню мету і методи того, хто їх декларує? Аналізуючи політичну сатиру сучасності, ми не поставили закономірне питання про, умовно кажучи, справжність, ідентичність облич, на які малюються карикатури, і про те, наскільки ефективним є виосміювання маски, фікції, того, чим насправді об'єкт політичних жартів не є й у що він насправді не вірить.

Подібна постановка проблеми не заперечила б висновки про дієвість гумору як такого, а уточнила б параметри впливу з огляду на його адресність. Вона також дозволила б переглянути українські ідеологеми під несподіваним кутом зору: наскільки вони є результатом вільного волевиявлення народу, що постав проти злочинної влади, і наскільки – інспірацією як раз тих «людей без облич», які легко змінюють маски і часто діють за «вірусним» принципом, вбудовуючи свої плани у плани тих, проти кого працюють.

Про те, наскільки непросто у ситуації, що склалася, відрізнити своїх від «наших» і зрозуміти, з чесною необізнаністю має справу дослідник чи розумно спланованою нищістю, можна збагнути, розглянувши українські ідеологеми і політичні медіапопослання останніх часів. Щоб підкреслити важливість процесу, ми навмисно обрали для оприлюднення факти, що

стосуються понять, які стали для багатьох українців сакральними, ціннісно знаковими. Адже саме такі поняття і стають зазвичай об'єктами ідеологічних диверсій.

Чому повстання проти влади Януковича було названо «Революцією гідності»? Те, що саме з цими словами порядні сміливі люди вийшли на Майдан – немає сумніву, автор сам бачив це гасло, намальоване від руки на парасеті поблизу барикад. Але ким і з якою метою саме воно було інфільтровано у суспільну свідомість? Адже в історії існувало дуже схоже визначення, що належало зовсім не такому явищу, яке варто було б наслідувати. «Революцією почуття порядності» французький історик Жуль Мішле назвав Фронду, повстання проти Мазаріні, інспіроване аристократичною елітою (олігархами мушкетерської доби), яка згодом революційний народ зрадила. Смилова кореляція між українським і французьким визначеннями безумовна. Досліджуючи семантику й етимологію українського поняття, а також слова «гідність» у системі української мови, О. Друль наголошує на морально-етичних складниках явища: «В українських словниках слово гідність вперше фіксується в «Лексіконі славеноросским» Памво Беринди 1627 року: воно фігурує тут в синонімічному ряді між «достойністю» – «урядом» і «людськістю» – «справедливою заплаатою» (останнє – новація другого видання 1653 року) з відсилкою до грецького δξιος ('достойнъ, годенъ, праведенъ') [14].

Моральний аспект Фронди підкреслює і Ж. Мішле: «Як я вже відзначив, Фронда була революцією почуття порядності. Невігласи бачили тільки її зовнішню форму, тільки кумедні риси: в її основі, дуже серйозній, була реакція морального почуття» [15, с. 217]. Та, загостривши моральні почуття і породивши хибні надії, Фронда не подарувала Франції прогресивні зміни та соціальні зрушення: багаті вкотре ввели в оману бідних, підставивши їх під кулі.

Чому саме гасло, схоже на історичне тлумачення Фронди, а не, наприклад, гасла Великої французької революції («Вільність, Рівність, Братерство», «Мир хатам, війна палацам»), стало знаком українського явища, вкрай мало схожого на Фронду? Навіщо публіцисти на кшталт Олеса Бузини почали шукати аналогії між подіями Євромайдану і Фрондою – зрозуміло: це було засобом дискредитації повстання. Але яким чином самовизначення українського масового протесту об'єктивно створило інформаційний привід для подібних порівнянь?

Існує пряма аналогія між подіями Євромайдану і Майдану Помаранчевої революції. Вона

глибша, ніж можна уявити з аналізу наукової та масової періодики, що вміщує публікації на цю тему. «Помаранчеву революцію» вважають цілком мирним і безкровним протестом. Насправді у провінції виступи проти фальсифікації виборів і обрання Президентом України В. Януковича були придушені у 2004 р. з використанням озброєних спецпідрозділів. Своєрідна репетиція силового сценарію відбулася у Чернігові (автор як репортер висвітлював ці події і може засвідчити використання правоохоронцями і нестановленими особами, що діяли на боці влади, світлошумових і газових гранат, які кидали у скупчення людей, а також наявність у міліції автоматів Калашникова, одним із яких на нетривалий час завладіли учасники мітингу). Та, крім кореляції за ознакою переростання мирного протесту у силове протистояння, можна відзначити кореляцію ще за однією ознакою: ідейної невизначеності. Окремі гасла Помаранчевої революції нагадували гасла німецьких нацистів. Насправді майданівців, які були б прихильниками нацистської ідеології, фізично не існувало: протест був із самого початку інтернаціональним. Але фактом подібності окремих ідеологем до нацистських одразу скористалася російська пропаганда. Став предметом подібних спекуляцій і сам вислів «Помаранчева революція»: у російській масовій культурі з'явилися твердження про походження назви від «теорії апельсина» теоретика пангерманізму Пауля Рорбаха, згідно з якою кайзерівська Німеччина мала силами розвідки підірвати єдність Російської імперії, розділивши її на національності, «...мов помаранч на частки. При тому не варто лякатися великої, на роки, організаційної праці...» [16, с. 195].

Ситуації, коли суспільно позитивне явище, основою якого є природне бажання українського народу гідно жити за законами справедливості, підривається зсередини комунікаційними «бомбами», а добрі почуття дискредитуються формою висловлювання і використовуються потім ворожою пропагандою, не припинилися з відстороненням від влади В. Януковича. Варто згадати плакати «Україна понад усе», що з'явилися на автошляхах улітку цього року. З погляду соціальної реклами вони вміщували нульову інформацію: адже у пересічного українця (на відміну від німця) таке словосполучення не викликало вторинних асоціацій, зумовлених соціокультурним контекстом. Водночас, подібні плакати могли стати приводом для зайвих несправедливих звинувачень української влади у тому, що вона є «фашистською хунтою» (згадаємо походження та істо-

рію іншого, дуже схожого гасла, точніше рядка, «Deutschland uber alles»).

Наведені приклади демонструють межу можливості і для журналістикознавця, і для кореспондента періодичного видання здобути достовірні відомості про стан речей, використовуючи ретроспективний аналіз вторинних джерел. Навіть якщо метод дозволить виявити подібні факти – він не дасть підстави для узагальнень. Адже досліджувані явища можуть виявитися емуляторами (не релевантними, принципово різними за походженням феноменами, обумовленими в одних випадках наміром певних осіб, а в інших – випадковістю). Таким чином, вивчаючи певний прояв діяльності медіа, соціальнокомунікаційне явище, тенденцію використання тієї чи тієї форми (жанру) журналістики, намагаючись встановити функціональні принципи і мету роботи певної редакції, сучасний дослідник неодмінно наблизиться до межі, де моніторингові методики і ретроспективний аналіз перестають бути результативними.

Стосується це, звичайно, не тільки медійної проблематики. Приміром, автор друкує ці рядки в очікувані зупинки комп'ютера через аварійне відключення світла. Преса повідомляє, що українська енергетична система почала колапсувати через аварію на енергоблоці однієї з АЕС і плановий регламентний ремонт іншої. Водночас ЗМК інформують про такі нібито не пов'язані системно з аварією явища, як пожежі на торфовищах по всій Україні, зрив вугільного контракту з Південно-Африканською Республікою, обстріли сепаратистами на Донбасі шахт, що намагалися працювати. Встановити однорідність або неоднорідність цих явищ на підставі аналізу публікацій неможливо, можна лише констатувати, що інтегрально вони призводять до енергетичної катастрофи. Але нам точно відомо, що принаймні торфовидобувна галузь Чернігівщини була знищена навмисно, з використанням водночас кількох різних методів впливу (від штучного банкрутства із залученням корумпованого правосуддя і правоохоронців до «гангстерської війни» з використанням «коктейлів Молотова» й автоматичної зброї). Варто сказати, що підприємство «Чернігівторф» до руйнації мало мільярдні активи і могло забезпечити ТЕЦ та котельні півночі України дешевим альтернативним паливом. (Див. статтю – розслідування В. Фоменка та І. Хоменка «Доповідна записка» [17].) Здобувши подібні факти щодо кожного з визначених складників ситуації, можна було б вийти на зовсім інший рівень узагальнень і в контексті доведених фактів дослідити контент медіа, присвячений цій

проблематиці, з огляду на повноту і достовірність висвітлення теми (тобто, виконати медійне дослідження на принципово новому рівні).

Яким чином подолати обмеженість моніторингових методик?

Цю проблему вирішено в екології – галузі, звідки теорія соціальних комунікацій термін «моніторинг» і запозичила (у природничому розумінні це засіб дослідження і контролю навколишнього середовища [9]). Моніторингові дослідження були бездоганно ефективними, поки екологи не зіткнулися з новими реаліями деструктивного впливу на природу, з чинниками ліміту нового покоління – створеними навмисно, з урахуванням можливих дослідницьких дій природоохоронних організацій. Коли промисловці почали практикувати «залпові» викиди токсичних речовин у нічний час, маскувати каналізаційні колектори, наймати гангстерів з метою створення незаконних звалищ отруйних і радіоактивних матеріалів, екологи вдалися до перевіряних часом методів одиничних спостережень, до польових досліджень, операційно схожих на польову соціологію, до опитування потерпілих та інтерв'ювання свідків. Виявилося, що найточніша аналітична лабораторія нічого не варта без точних даних про час і місце, де можна здобути проби для аналізу, а без результатів саме цього одиничного аналізу, взятого у потрібному місці і в потрібний час, збудувати коректну комп'ютерну модель еволюції екосистеми неможливо. (Докладно про подібну діяльність можна прочитати у матеріалах міжнародних природоохоронних організацій; у масовій культурі вона теж представлена – див. твір Н. Стівенсона «Зодіак» [18].)

Цю розвідку було розпочато з твердження, що методологічне перезавантаження журналістикознавства як галузі звузило її результативність в умовах кризи тому, що вчитися нового довелося у жорстких умовах ідеологічного протистояння, образо кажучи, «міняти коней на переправі». Але застосування методів спостереження, опитування, інтерв'ю тощо. не буде складним для дослідників медіа. Навпаки, воно наблизить теорію до практики. Адже майже аналогічні прийоми здобуття і перевірки фактів широко застосовуються у журналістському розслідуванні, і тут вже екологам та соціологам є чому повчитися у журналістикознавців.

Яким же чином і з якою метою можна використати подібні методики у прикладних і загальнотеоретичних працях Інституту журналістики? Спробуємо обґрунтувати результативність польових прийомів дослідження шляхом

натурного експерименту, здійсненого на реальному фактичному матеріалі.

Припустимо, завданням журналістикознавця є встановити дієвість, ефективність і рівень достовірності серії публікацій про втрати української армії на Сході. Моніторинг інформаційного простору виявив відповідний семантично диференційований контент. Частина журналістів аналізують тактичний складник подій, недоліки в озброєнні, підготовці бійців тощо. Частина – подають відомості в репортажному стилі з акцентом на стражданнях військових, їхніх близьких, цивільного населення зони АТО. Частина – акцентують увагу на причинах втрат, що не можуть бути пояснені винятково недоліками у постачанні і застарілістю зброї. Усі автори позиціонують себе як патріоти, що вболівають за народ і державу. Компаративний аналіз публікацій утворив інтегральну картину, яка нагадує антивоєнні твори Ремарка і Барбюса, але не розв'язує проблему дослідження. Контент-аналіз виявив вектори політичних симпатій і антипатій авторів, суперечності і ймовірно маніпулятивні прийоми у текстах, але знову ж таки не дав відповідь на питання про ставлення авторів до досліджуваних фактів (чи мали місце замовчування, ігнорування очевидно, додавання недостовірних і вигаданого матеріалу до правдивого). На цій стадії дослідження журналістикознавець може сформулювати кілька рівнозначних за рівнем вірогідності гіпотез щодо ангажованості репортерів, зовнішньої ідеологічної керованості медійних ресурсів, добросовісності редакційної перевірки фактів, але не зможе здобути точні докази для верифікації припущень.

Але уявімо собі, що зібраний матеріал переглянуто у контексті спеціальних польових досліджень. Що журналістикознавець самостійно перевіряв факти з публікацій, задокументував свідчення учасників подій. Ось приклад інтерв'ю з учасником АТО, підготовленого В. Фоменком та автором цієї розвідки в межах журналістського розслідування обставин загибелі у зоні антитерористичної операції бійців-танкістів, що може бути подане як приклад технічної фіксації відповідних свідчень:

«Кор.: Назвіть себе, будь ласка.

Танкіст: Я – Лепеха Олександр, солдат... В зоні АТО знаходився на блокпостах, на аеродромі був... Спочатку ми приїхали в Дмитрівку, Луганська область, Дмитрівський район. Село Дмитрівка. Потім в Луганськ, в аеропорт. З аеропорту вже роз'їхалися по блокпостах... Я виконував функцію навідника, спостерігав за полем бою, знаходив цілі – якщо вони були – і обстрілював їх.

Кор.: Чи була у вас реальна можливість потрапити в полон або загинути? За яких обставин?

Танкіст: Нам трошки пощастило, тому що ми були на шостому блокпості. Тим хлопцям, які були на першому-другому, не пощастило.

Кор.: Місця вашої дислокації були відомі сепаратистам?

Танкіст: Схоже, що так. Це наш комбат взяв на себе таку ініціативу і перемістив три останні блокпости. А навіщо? Це вже зараз стало зрозумілим – можливо, щоб змінити якимось плани керівництва... Я не знаю...

Кор.: Докладніше про це. Вам дають завдання – розгорнутися у певному місці... Що далі?

Танкіст: Займаємо оборону, маскуємося. Чого ми там чекали – не знаю. Нам сказали – чекайте на команду і стійте.

Кор.: Потім один з ваших командирів довільно змінює позицію. Хто саме?

Танкіст: Це був комбат. Він ці останні три блокпости – вирішив змінити позицію. Трошки, кілометрів на два.

Кор.: Тобто залишив вас у координатах, які дозволяли виконати завдання, але трошечки відсунув від того пункту, який йому не сподобався.

Танкіст: Так.

Кор.: Що було далі?

Танкіст: Нам передали по рації, що перший і другий блокпости вже розстрілюють і що нам час згортатися. По нас почали стріляти з міномета. Переліт, недаліт. Невдовзі мали пристрілятися.

Кор.: Тобто фактично були накриті ті позиції, де ви були раніше?

Танкіст: Так. Не виключено, вони вже були пристріляні.

Кор.: Ситуація один в один нагадує фільм «Ад'ютант його превосходительства». У фільмі – саме через передислокацію військ вираховували зрадника... Вам переміститися наказав комбат, отже, він поза підозрою. Отже, злочинець – десь вище?

Танкіст: Схоже, так... Можливо, це злочин. Тому що позиції були вже пристрілені. І це траплялося з нами не перший раз... Коли ми їхали на аеропорт, нас не накрили тому, що піхота переплутала дорогу. Ми ледь не заїхали в Луганськ. Ночували в полі. А та місцевість, де ми повинні були ночувати, – вона згоріла... Ми в іншій зеленці стояли. Нам пощастило...

Кор.: І це – не супутникова розвідка... Супутник зафіксував би ваші реальні координати... А зрадник виказав ті, де ви мали б бути, якби не помилка...

Танкіст: Так воно і є.

Наведені свідчення підтверджують версію зради у вищих ешелонах командування, а відповідно – позицію журналістів, які висловлювали припущення про причини втрат, детерміновані не тільки недоліками в озброєнні та постачанні. Опрацювавши достатню кількість матеріалу, науковець здобуває підстави для висунення нового критерію диференціації досліджуваних публікацій, вже не за автор-

ським самовизначенням журналістської позиції, а за фактом неочевидної зі статей «брехні через замовчування», приховування доказів, які свідчили б про ймовірність зради. Адже оминати тему будь-якого конфлікту, катастрофи, трагедії, розпитуючи учасника подій, жертву цієї катастрофи, трагедії, конфлікту, журналіст не може. Так само опитуваний, якщо вже він погодився на спілкування і технічну фіксацію розмови, не стане уникати найбільшій для себе правди. Таким чином, відсутність відповідної інформації у статті буде доказом свідомого викривлення фактів. А отже, підставою для пошуку подальших доказів того, що така редакція і такий репортер є свідомими провідниками ворожого впливу (яка б патріотична риторика цю діяльність не маскувала). Отже, продовживши пошук у визначеному напрямі, журналістикознавець зможе уточнити уявлення про мету, дієвість та ефективність роботи редакції з огляду на суспільно позитивний чи негативний характер її впливу на аудиторію.

Як бачимо, запропоновані додаткові методи наукового дослідження не заперечують традиційні моніторингові та аналітичні методики, а доповнюють їх, виводять на новий системний рівень осмислення проблеми.

Особливо ефективними вони можуть виявитися в умовах, подібних до сучасних українських реалій. Адже потужна інформаційна агресія проти будь-якої держави передбачає масштабний характер. У цьому – сила подібних дій і одночасно слабкість. Таку динамічну гіперкомплексну систему, як механізм медійної війни, неможливо ефективно контролювати на всіх рівнях. До неї іноді доводиться залучати випадкових і недостатньо підготовлених виконавців. Навіть якщо в цілому цей деструктивний механізм буде працювати за планом замовників, на різних щаблях його функціонування неминучі похибки, помилки, неузгодженість окремих елементів і схем. Виявляти їх за допомогою описаного вище комплексу методів – як з дослідницькою метою, так і з утилітарною, аби їм протидіяти, – цілком можливо.

Висновки: 1. Традиційні методи журналістикознавства, зокрема ті, що ґрунтуються на моніторингових дослідженнях і ретроспективному вивченні медійного контенту, стають малоефективними в умовах спеціальних пропагандистських кампаній, спланованих з урахуванням імовірності аналізу комунікаційного простору фахівцями соціуму, на який скерована інформаційна агресія.

2. Подолання методологічної обмеженості галузі можливе завдяки використанню операційних прийомів, запозичених з досвіду польових досліджень екологів, соціологів, а також з журналістської практики.

3. Подібне розширення методології є не альтернативою, а доповненням традиційних методик журналістикознавства й особливо ефективне у випадку, якщо утворює з ними системну цілісність, діалектичну (холістичну) єдність.

1. *Берталанфі Л.* Общая теория систем – критический обзор : пер. с нем [Електронний ресурс] / Л. фон Берталанфі. – URL: <http://macroevolution.narod.ru/bertalanfi.htm>.

2. *Джаксон М.* Теория сложности (Complexity) и системный подход [Електронний ресурс] / М. Джаксон. – URL: http://www.situation.ru/app/j_art_1052.htm.

3. *Винер Н.* Индивидуальный и общественный гомеостазис [Електронний ресурс] / Н. Винер ; пер. с англ. М. Н. Грачева. – URL: http://grachev62.narod.ru/wiener/n04_94st.html.

4. *Винер Н.* Кибернетика и общество : пер. с англ. [Електронний ресурс] / Норберт Винер. – URL: <http://grachev62.narod.ru/wiener/cybsoc.htm>.

5. *Малюта А. Н.* Гиперкомплексные динамические системы / А. Н. Малюта. – Львов : Высша шк., 1989. – 120 с.

6. *Малюта А. Н.* Закономерности системного развития / А. Н. Малюта. – К. : Наук. думка, 1990. – 136 с.

7. *Різун В. В.* Методи наукових досліджень у журналістикознавстві : [навч. посіб.] / В. В. Різун., Т. В. Скотникова. – 2-е вид., оновл. – К. : Преса України, 2008. – 144 с.

8. *Ярмиш Ю. Ф.* Класичні твори як джерело інформації // Сучасне та майбутнє журналістики в плюралістичному суспільстві : матер. наук.-практ. українсько-швейцарського семінару. – К. : Центр вільної преси, 1999. – С. 160–165.

9. *Одум Ю.* Экология : в 2 т. / Ю. Одум ; [пер. с англ.]. – М. : Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.

10. *Хоменко І.* Прогностичні можливості радіодрами: соціальнокомунікаційний і соціолінгвістичний аспекти. // Мова. Суспільство. Журналістика. (Language. Society. Journalism) : зб. матер. і тез XX (ювілейної) міжнарод. наук.-практ. конф. з питань мовної політики в Україні, функціонування розвитку української мови (присвячується 180-річчю Університету), 11 квіт. 2014 р. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 136–140.

11. *Хоменко І.* Українські реалії з погляду прогностичних концептів художньої комунікації // Медіапростір : зб. наук. ст. із соціальних комунікацій / ред. кол.: Н. Поплавська та ін. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 80–86.

12. *Казарин П.* Почему Украина не вспыхнет как Турция // События недели: итоги и факты. – 2013. – 11 июня. – С. 4.

13. *Grimm J.* Can satire stop populism? Results of a media effect study on the impact of humor on right-wing beliefs // *Мова. Суспільство. Журналістика. (Language. Society. Journalism)* : зб. матер. і тез ХХ (ювілейної) міжнарод. наук.-практ. конф. з питань мовної політики в Україні, функціонування розвитку укр. мови (присвячується 180-річчю Університету), 11 квіт. 2014 р. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2014. – С. 32–35.

14. *Друль О.* Кілька думок про гідність [Електронний ресурс] // *Українська галицька асамблея.* – URL: <http://www.uha.org.ua/uk/articles/?articleid=10>.

15. *Мишле Ж.* Вєдьма : пер. с франц. / Жюль Мишле ; под ред. В. Фриче ; худож. В. П. Литвиненко . – К. : СВЕНАС, 1992. – 304 с. : ил.

16. *Звягинцев А. Г.* Принуждение к любви : роман / А. Г. Звягинцев. – М. : Эксмо, 2006. – 352 с.

17. *Хоменко В.* Докладная записка : статья [Електронний ресурс] / Владимир Хоменко, Илья Хоменко // *Зеркало недели.* – 2005. – 11 февр. – URL: http://gazeta.zn.ua/LAW/dokladnaya_zapiska_korrespondentov_vfomenko_ihomenko_glavnomu_redaktoru_zn.html.

18. *Стивенсон Н.* Зодиак : пер. с англ. [Електронний ресурс] / Нил Стивенсон. – URL: <http://home.lib.in.ua/avtor/stivenson-nil>.

Подано до редакції 07. 11. 2014 р.

Khomenko Ilya. Methodology of media research in the period of systemic society crisis

The article is devoted to the procedures and methods of media researches during the wars, public crises and political conflicts. The facilities of establishment of scientific truths are considered in the conditions of systemic misinformation of society, determined by external media aggression and internal opposition of power and business structures. The synthesis of traditional and new methods of media research are represented that will allow to dissociate conscientious journalism from hidden propaganda.

Keywords: journalism, mass media, monitoring, misinformation, field researches.

Хоменко І. А. Методология медийних досліджень во времени системного кризиса общества

Стаття посвящена прийомам и методам журналистиковедческих исследований во время войн, общественных кризисов и политических конфликтов. Рассматриваются способы установления научной истины в условиях системной дезинформации общества, детерминированной внешней медийной агрессией и внутренним противостоянием властных и деловых кругов. Предложен синтез традиционных и новых методов исследования, позволяющий отделить добросовестную журналистику от скрытой пропаганды.

